

ZAHÁJENÍ PROVOZU NĚMECKÉHO DIVADLA (DEUTSCHES THEATER) V PEŠTI 1812

MARTIN HANOUŠEK

Když se v Pešti v únoru roku 1812 otevřelo Německé divadlo, byla to významná událost hned ze dvou důvodů. Levobřežní část dnešní Budapešti získala nový divadelní stánek a významným počinem bylo též slavnostní představení, které provoz neoklasicistní stavby zahájilo (Binal 1972: 85–88). Program tvořila díla předních osobností divadelního a hudebního světa té doby, dramatika Augusta Kotzebua a skladatele Ludwiga van Beethovena. Divadelní historička Jolán Kádárová napsala o spolupráci těchto vrstevníků, že se tu potkal mocný pilíř hudební kultury se zástupcem šedé masy všedních dramatiků (Binal 1972: 92).

Na objednávku ředitelství Německého divadla, v jehož čele stáli od 9. května 1811 do roku 1815 uherští šlechtici Markus von Szentiványi a Paul von Gyürky, napsal Kotzebue k zahajovacímu slavnostnímu aktu tři dramatické kusy, v nichž zachytil významné momenty uherské historie a v osobě císaře Františka I. složil hold rakouské monarchii.

Ne náhodou se vedení divadla obrátilo právě na Kotzebua. Patřil k nejoblíbenějším dramatikům nejen v celém německojazyčném teritoriu, ale rovněž v Pešti a Budě. Mezi lety 1791 a 1817 zde

bylo uvedeno 121 jeho dramat (Birgfeld – Bohnengel – Košenina 2011: 182).

Kotzebue ku příležitosti slavnostního otevření Německého divadla sepsal dramatickou trilogii ve vázaném verši. Jednoaktová přehra *Ungarn erster Wohlthäter* (První dobrodinec Uhrů) pojednávala o zakladateli uherské říše, králi Štěpánovi I. z dynastie Arpádovců. Následoval hlavní titul večera, dvouaktová historická hra *Bela's Flucht* (Bélův útěk), líčící útěk krále Bély IV. do Dalmácie po porážce od Tatarů ve 13. století. Trilogii uzavírala jednoaktová dohra *Die Ruinen von Athen* (Ruiny aténské), v níž Kotzebue ztvárnil symbolický přenos duchovní vyspělosti ze starověkých Atén, od 15. století podrobených Osmanské říši, do Pešti.¹ Děj vycházející z historie uherského

1 *Neue Schauspiele von August von Kotzebue Bd. XVIII.* Leipzig: Paul Gotthelf Kummer, 1813, 352 s., *Die Ruinen von Athen*, s. 25–52 (poslední z pěti her, shromážděných v tomto vydání, dále ještě *Der Brief aus Cadiz*, *Die deutsche Hausfrau*, *Bela's Flucht* a *Ungarns erste Wohlthäter*, všechny tituly mají samostatnou paginaci). Úvodní strana vydání obsahuje tištěnou poznámku o cenzurním prohlédnutí Kotzebuových her lipskou univerzitou.

Obr. 1. August Kotzebue, rytina podle malby Johanna Heinricha Wilhelma Tischbeina z roku 1809. Zdroj: S. Goslich: *Die deutsche romantische Oper*. Tutzing: Hans Schneider Verlag, 1975.

království měl demonstrovat konečné vítězství nad tureckou expanzí, které byly Uhry od středověku vystavovány. Program však nakonec doznal změny. Ústřední část *Bela's Flucht* byla nahrazena historickým výjevem neznámého autora *Die Erhebung von Pest zur königlichen Freistadt* (Pozvednutí Pešti na svobodné královské město). Důvodem byly obavy, že veřejnost bude hru považovat za alegorii na uprchnutí Františka I. před Napoleonovými vojsky z Vídně na podzim 1805.²

Zatímco Kotzebue získal zakázku pro nové peštské divadlo již počátkem roku 1811, aby měl na její splnění dostatek času (dohru *Die Ruinen von Athen* dokončil v Revalu, nyníjším hlavním městě Estonska Tallinu, v červenci téhož roku; Birgfeld – Bohnengel – Košenina 2011: 182), Beethoven obdržel žádost až začátkem srpna 1811.

2 Hru *Bela's Flucht* uvedla několik dnů před peštskou slavností, 27. 1. 1812, dvorní scéna ve Stuttgartu (Birgfeld – Bohnengel – Košenina 2011: 23).

Jak skladatel psal lipskému vydavateli Gottfriedu Christophu Härtelovi, zastihla jej cestou na lázeňský pobyt v Teplicích.³ Z Vídně odjel 1. srpna a v severočeských lázních pobýval do 18. září toho roku (Brandenburg 1996: 208). V Teplicích na hudbě ke Kotzebuovým hrám pracoval a hotovou ji do Pešti odeslal buď 13., nebo 16. září 1811 (Brandenburg 1996: 214–218). Zároveň jej právě tato kompozice přiměla k návratu do Vídně, jelikož se domníval (jak vyplývá z téhož listu vydavateli Härtelovi), že k otevření peštského divadla dojde už 1. října 1811 (tamtéž). Zprávu, která by jej informovala o odkladu události, nedostal, neboť mu byla z Pešti zaslána do Vídně (tamtéž).⁴

Beethovenova hudba k trilogii Kotzebuových her zahrnuje partie orchestrální, vokální a melodramatické. Vstupní část *Ungarns erster Wohlthäter*, zhudebněnou pod názvem *König Stephan* (Král Štěpán), uvozuje předehra, dílo dále sestává ze sborových čísel a melodramatických

3 Sděluje, že mu byla z Pešti doručena zásilka, tj. patrně písemná prosba o hudební kompozici, spolu s manuskripty Kotzebuovy dramatické trilogie (Brandenburg 1996: 214–218).

4 Nutno dodat, že zde navzdory termínu, kdy se otevření Německého divadla v Pešti mělo uskutečnit, a který byl pravděpodobně kvůli skladatelově včasnému odevzdání hudby obsažen v žádosti, přiložené k rukopisům Kotzebuových dramat, došlo v Beethovenově tvrzení buď k záměně původního data otevření divadla, nebo nebyl termín pevně stanoven, popř. stanoven rámcově. Jisté je, že nakonec sešlo z plánu otevřít Německé divadlo v Pešti 4. října 1811 na jmeniny císaře Františka I. a pozměněný termín 9. února 1812 zase o tři dny předcházal panovníkovým narozeninám (12. února). Je také otázkou, jak to bylo se scénami, které měl Beethoven v Kotzebuových hrách zhudebnit, zda byly v rukopisech textů vyznačeny osobně autorem, intendanty divadla, vyjmenovány v žádosti, kterou divadelní ředitelství Beethovena o zhudebnění požádalo, zda si je vybral sám skladatel, nebo byly částečně určeny předem a zčásti se staly výsledkem Beethovenova rozhodnutí.

pasáží. Zamýšlený hlavní titul programu, historické drama *Bela's Flucht*, předehru nemá, pouze doprovodnou hudbu. Důležitou dramatickou úlohu sehrává hudební složka v dohře *Die Ruinen von Athen*, kde se kromě předehry, sborových sekvencí a melodramatických částí nalézají sólové pěvecké výstupy postav Řeka (Ein Griecher), Řekyně (Eine Griechin) a Velekněze (Der Oberpriester). Postavy Minervy, bohyně moudrosti, vědění a války, a Merkura, božského posla, strážce obchodu, patrona štěstěny a zisku, jsou římským ekvivalentem řeckých antických božstev Athény a Hermese.

Obr. 2. Ludwig van Beethoven, olej na plátně od Josepha Willibrorda Mählera z roku 1815, místo uložení: Gesellschaft der Musikfreunde ve Vídni.

Minerva se v roce 1812 probouzí z dvoutisíciletého spánku, do kterého ji uvrhl otec Jupiter, protože nezabránila odsouzení a smrti filozofa Sokrata. Zjevuje se jí Merkur, oznamující Jupiterovo odpuštění trestu. Minerva zatouží podívat se opět do Atén a nedbá Merkurova varování. Když Atény společně navštíví, naleznou je v rozvalinách. Minerva je rozčarována z obyvatel Atén v otrocké úslužnosti Osmanům a z ničení antické architektury. Merkur ji nabídne odchod do města, v němž se znovu

zrodí někdejší sláva Atén. Oba bohové se v převleku za poutníky objeví v Pešti, kde se schyluje k otevření budovy nového divadla, a Minerva zde ztracené Atény nachází.⁵

Navzdory nedlouhému rozsahu stojí Kotzebuova dramatická dohra *Die Ruinen von Athen* za pozornost a rozbor pro své strukturování, připomínající rozvrh antické tragédie. Události fabule jsou totiž rozděleny mezi prolog, sérii epizod, které oddělují písně sboru (chóru), a závěr, kdy postavy opouštějí scénu. Očividný je kontrast zničených a porobených Atén a zářící nově vystavěné Pešti.

Dohra má dva díly (část aténská a část peštská). Aténskou část zahajuje namísto prologu sbor (chór) Řeků zpívající za scénou, který vyzývá bohyni Minervu k procitnutí ze spánku, aby uviděla Atény v osmanském područí. Za samotný prolog by bylo možné považovat Minervin monolog po doznění úvodního sboru (chóru). Epizody začínají příchodem Merkura a jeho dialogem s Minervou. Po odchodu obou božských postav do Atén následuje duet Řeka a Řekyně. Jejich zpěv, pojednávající mj. o podrobení a zotročení Řeka, resp. Atén, lze chápat jako alternativu sborové písně (výstupu chóru) z úvodu. Sbor je zde nahrazen individuálními postavami Řeka a Řekyně. Mezi dalším činoherním dialogem Merkura a Minervy, k němuž se opět připojují postavy Řeka a Řekyně, a dialogem Minervy, Merkura a dvou tureckých vojáků, vsadili Kotzebue a Beethoven sbor (chór) dervišů, členů islámského náboženského bratrstva, za který skladatel kvůli umocnění osmanského prvku, přikomponoval Turecký pochod (Marcia alla Turca). Aténská část končí dialogem Merkura a Minervy a v duchu rozvržení antické tragédie odchodem obou postav z jeviště, tj. přemístěním se do uherské Pešti ([Kotzebue] 1813: 43).

5 Císař František I. se nechal roku 1792 korunovat uherským králem, v témže roce přijal také korunu českého krále (Birgfeld – Bohnengel – Košenina 2011: 182–183; [Kotzebue] 1813: 43).

Kotzebuovo vnímání antické tragédie je přítomno i v peštské části děje. Melodramatický prolog, tvořený monologem postavy Starce (Ein Greis) je doprovázen hudbou. Stařec v něm hovoří o krásách a proměnlivosti Pešti, závěrem provolává slávu svému králi. Tuto postavu volil Kotzebue záměrně, jelikož se v ní vizuálně (starcův vzhled a kostým) i textově odráží kontrast zašlé tváře města a soudobé, leskem ověncené Pešti. Následuje činoherní dialog Minervy, Merkura a Starce, vystřídaný slavnostní scénickou hudbou, během které se na jevišti zjevují antické múzy Melpomené a Thálie, přijíždějí květinami zdobené vozy a defilují slavné tragické postavy, např. Vilém Tell nebo Emilia Galotti.

Scénu otevření divadla pak zhudebnil Beethoven téměř celou jako výstup sboru (chóru) a postavy Velekněze (árie s orchestrálním recitativem). Sbor (chór) a Velekněz usilují společně vyprosit přízeň boha – duchovní autoritou je tu Minervin otec Jupiter alegoricky propojen s postavou rakouského císaře. Dramatickou dohru *Die Ruinen von Athen* zakončuje oslavný sbor, kterým se Pešť a její obyvatelé ubírají vstříc nové epoše. Budoucnost vzešlá z minulosti by ovšem nebyla možná bez věrné oddanosti rakouskému císaři a jím zosobněnému státu, jak připomínají poslední slova Beethovenova sboru na Kotzebuův text: „Dankend schwören wir aufs neue, alte ungarische Treue, bis in den Tod!“ (Vděční až do skonání přísaháme odvěkou uherskou věrností!; [Kotzebue] 1813: 52).

Premiérové provedení Kotzebuových dramát s Beethovenovou hudbou v Německém divadle v Pešti neušlo pozornosti dobového tisku a zachyceno je též v korespondenci obou umělců. Ceremoniální ráz události potvrzuje 19. února 1812 článek v deníku *Wiener Zeitung*, oznamující, že představení proběhlo v divadelní budově, zevnějšku vkusně vyzdobené a uvnitř slavnostně osvětlené. Účast obecnstva byla neobyčejně početná

a potlesk hlasitý (Wiener Zeitung 1812). Téhož dne se referent listu *Wiener Theater Zeitung* v rozsáhlejší stati vyslovil k úrovni Kotzebuových dramát a Beethovenově kompozici. Soudil, že se tyto „příležitostné kusy neminuly účinkem a Beethovenova překrásná, hluboce promyšlená hudba [a] silné sbory jen zvýšily [celkový] zážitek“ (Wiener Theater Zeitung 1812). Hudební kvality si byl vědom rovněž Kotzebue, když 20. dubna 1812 Beethovenovi píše, že by sotva obě díla „udělala takové štěstí, nebýt mistrovské hudby“ (Brandenburg 1996: 258–260).

Další osudy Kotzebuových her a Beethovenovy hudby byly zcela odlišné. Zatímco obě hry se celkem pochopitelně brzy po premiéře začaly z divadelního repertoáru vytrácet,⁶ Beethovenovo zhudebnění se těšilo pozornosti i nadále, v 19. a 20. století. Zaobíral se jím Ferenc Liszt, jenž se k hudbě *Ruin aténských* vrátil několikrát, roku 1846 opusem *Turecké capriccio* na motivy Beethovenova Tureckého pochodu a roku 1852 ve *Fantazii pro klavír a orchestr*, kterou Liszt upravil pro sólový klavír a pro dva klavíry (Birgfeld – Bohnengel – Košenina 2011: 183). V roce 1924 zpracoval Kotzebuův text *Ruiny aténské* Hugo von Hofmannsthal pro Richarda Strausse, ten poté při své kompozici z Beethovenovy hudby čerpal. Jinou verzi textu pořídil roku 1926 pražský německý spisovatel Johannes Urzidil pro představení v Novém německém divadle (Neues deutsches Theater), jehož tehdejším hudebním ředitelem byl Alexandr Zemlinský. Sám Beethoven některé části této dramatické dohry použil roku 1822 v hudbě ke slavnostní hře Karla Meisla *Die Weihe des Hauses* (Zasvěcení domu), jež vznikla ke znovuotevření josefstadtského divadla (Theater in der Josefstadt)

6 Z dopisů Beethovenovi je zřejmé, že Kotzebue si jejich omezení, konkrétní události podmíněný dosah uvědomoval. Dohra *Die Ruinen von Athen* měla do roku 1815 v Pešti 15 repríz (Birgfeld – Bohnengel – Košenina 2011: 182–183).

Obr. 3. Německé divadlo (Deutsches Theater) v Pešti. W. Binal: *Deutschsprachiges Theater in Budapest. Von den Anfängen bis zum Brand des Theaters in d. Wollgasse (1889)*. Graz – Wien – Köln: Böhlau, 1972.

ve Vídni, třebaže původní Kotzebuův text na všech místech nesouzněl s dějem Meiselova dramatu. Skladatel toto provedení opatřil novou předehrou a tanečně-sborovým číslem se sopránovým sólem.⁷

- 7 Wo sich die Pulse jugendlich jagen WoO (Werke ohne Opuszahl) 98 (Dorf Müller – Gertsch – Ronge 2014: 245–246).

Hudebně-dramatická díla vytvořená ku příležitosti otevření Německého divadla v Pešti jsou cenným dokladem spolupráce dvou předních umělců začátku 19. století, přestože ani u jednoho z nich nepatří mezi opusy stěžejní. Konkrétnímu účelu přizpůsobené náměty a jejich uchopení naplnily jednoduše cíl zadavatelů; prestižní okamžik si žádal díla věhlasných autorů, byť tito pro podobné zakázky neměli vždy „po ruce“ zásadnější tvůrčí gesto. Nepřekvapuje rozličný osud i dosah vkladu obou umělců: zatímco Beethovenovo zhudebnění osvědčilo trvalou hodnotu a je po staletí zařazováno na program symfonických koncertů, Kotzebuův dramatický text nenašel jiné než jednorázové upotřebení. Další spolupráce obou umělců na společné opeře, k níž krátce po otevření Německého divadla v Pešti směřovali, po oboustranném plánování a několika tematických návrzích zachycených v korespondenci nakonec utichá.

Odborný článek vznikl na základě institucionální podpory dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace poskytované Ministerstvem kultury.

Bibliografie

- BINAL, Wolfgang. 1972. *Deutschsprachiges Theater in Budapest*. Wien: Kommissions Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 1972.
- Birgfeld, Johannes – Bohnengel, Julia – Košenina, Alexander. 2011. *Kotzebues Dramen. Ein Lexikon*. Hannover: Werhahn Verlag, 2011.
- Brandenburg, Sieghard (ed.). 1996. *Ludwig van Beethoven Briefwechsel Gesamtausgabe Bd. 2. 1808–1813*. München: G. Henle Verlag, 1996.
- Dorf Müller, Kurt – Gertsch, Norbert – Ronge, Julia (eds.). 2014. *Ludwig van Beethoven. Thematisch-bibliographisches Werkverzeichnis*. München: Henle Verlag, 2014.
- [KOTZEBUE, August von]. 1813. *Neue Schauspiele von August von Kotzebue. Bd. XVIII*. Leipzig: Paul Gotthelf Kummer, 1813.
- Wiener Theater Zeitung 6, 19. 2. 1812, č. 15, s. 59.
- Wiener Zeitung 109, 19. 2. 1812, č. 15, s. 57–58.

Mgr. Martin Hanoušek, Ph.D.
Institut umění – Divadelní ústav
Kabinet pro studium českého divadla
martin.hanousek@idu.cz
 <https://orcid.org/0000-0003-0185-4801>

Martin Hanoušek se zabývá českým a německým divadlem na území českých zemí v 18. a 19. století. Působí v Kabinetu pro studium českého divadla IDU. Podílí se na projektu Česká divadelní encyklopedie.

Toto dílo lze užít v souladu s licenčními podmínkami Creative Commons BY-NC-ND 4.0 International (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/legalcode>). Uvedené se nevztahuje na díla či prvky (např. obrazovou či fotografickou dokumentaci), které jsou v díle užity na základě smluvní licence nebo výjimky či omezení příslušných práv.